

Massale doortrek van Zwarte Mezen in de provincie Groningen in het najaar van 1993 en 1994

Anne van Dijk

Van Zwarte Mezen *Parus ater* is bekend dat ze in sommige jaren massaal hun broedgebieden in noord- en oost-Europa verlaten. De oorzaak wordt onder andere gezocht in een hoge populatiedichtheid en/of voedseltekorten. Ook in Nederland trekken deze Zwarte Mezen dan vaak massaal door (van Gasteren *et al.* 1992). In de provincie Groningen is hierover weinig bekend.

In *Vogels van Groningen* (Boekema *et al.* 1983) wordt alleen 1974 met name genoemd. In de *Vogelatlas van Groningen* (van den Brink *et al.* 1992) wordt niet gerept van invasies. Uit het feit dat aan de *Vogelatlas* een provinciedekkend maandelijks onderzoek ten grondslag ligt, kan men concluderen dat de landelijke invasie van 1983 zich niet of nauwelijks in de provincie manifesteerde. Van de volgende invasie in 1985, waarbij het evenals in 1983 landelijk om slechts enkele honderden vogels ging (van Gasteren *et al.* 1992), zijn alleen waarnemingen bekend van het centrum van de stad Groningen en van de toenmalige trektelpost Noorderzanddijk ten oosten van Haren. De landelijke invasie van 1989 is beschreven door Van Gasteren *et al.* (1992). Door de niet-broedgebieden van de provincie trokken toen minimaal enkele tientallen vogels, met in de Eemshaven negen ringvangsten. In 1993 en 1994 waren de Zwarte Mezen opnieuw op drift. Ook in de provincie Groningen werd ditmaal massale doortrek vastgesteld.

Werkwijze en materiaal

In *Vogels van Groningen* (Boekema *et al.* 1983) wordt het invasiejaar 1974 zichtbaar gemaakt met uitsluitend waarnemingen uit de niet-broedgebieden. Doortrekkers vallen hier immers veel eerder op dan in de broedgebieden, waar de soort het hele jaar door aanwezig is. Ook in 1993 en 1994 kwamen bijna alle waarnemingen uit de niet-broedgebieden en met name uit noord- en oost-Groningen en de stad Groningen en omgeving. De resulta-

ten hebben dan ook hoofdzakelijk betrekking op deze gebieden.

De meeste waarnemingen werden ingestuurd voor de waarnemingenrubriek van *De Grauwe Gors*. Daarnaast werden verschillende vogelaars telefonisch benaderd. Voor het overzicht in andere jaren werden trektelverslagen van de Eemshaven en de waarnemingenrubriek van *De Grauwe Gors* vanaf 1980 nageplozen. Verder heb ik mijn eigen archief geraadpleegd, met daarin onder andere trekellingen aan de Noorderzanddijk bij Haren.

Uit bovenstaande moge duidelijk zijn dat de resultaten zijn verkregen aan de hand van losse waarnemingen.

Resultaten

Doortrek in de niet-invasiejaren

Om een beeld te krijgen van de najaarsdoortrek tijdens de "normale" jaren heb ik alle mij bekende waarnemingen vanaf 1980 uit de niet-broedgebieden op een rij gezet.

De soort blijkt jaarlijks te worden aangetroffen in verschillende parken en begraafplaatsen in de stad Groningen en Haren. De aantallen variëren van een tot circa tien. De vogels zijn vaak langere tijd aanwezig. Op vrijwel al deze plaatsen zijn coniferen en naaldbomen ruimschoots aanwezig. De vraag rijst of dit trekvogels zijn of rondzwervende broedvogels uit het Gorecht. Uit de open gebieden van noord- en oost-Groningen zijn maar weinig waarnemingen bekend. Alleen in 1981, 1984, 1986, 1989 en 1991 werden hier in het najaar Zwarte Mezen gemeld. De aantallen varieerden in die jaren van een tot drie. Het lijkt er

thus op dat de soort een zeldzame en onregelmatige doortrekker is in deze gebieden.

Doortrekverloop in 1993

De eerste vogels worden opgemerkt op 10 september in de stad Groningen. Uitgezonderd een waarneming van vier exemplaren op 13 september in Westerdijkshorn bij Bedum, komen tot 17 september de waarnemingen uitsluitend uit de omgeving van Groningen en Haren. De aantallen zijn laag: solitaire of groepjes van maximaal zes individuen. Op 17 september verblijven er drie in een maisveld in de Reiderwolderpolder en minimaal tien langs de oprijlaan van een boerderij bij Oudeschans. Op 18 september valt de doortrekpiek, waarschijnlijk mede door het weekend-

Foeragerende Zwarte Mees.

Roef Mulder

effect (veel vogelaars op pad). Vooral in Noord-Groningen trekken veel Zwarte Mezen door: er worden er die dag minimaal 160 gezien. Zo trekken onder andere over de begraafplaats van Oosteinde binnen een half uur een groep van 15 en een van 35 door, terwijl er hier nog circa 20 foerageren. Bij de oude eendenkooi in Hefswal verblijven er tien, in Bierum 45 en in het Reitdiepdal dertien. Verder worden onder andere groepjes gehoord in de Eemshaven, Roodeschool en Uithuizen. Op 19 september worden ze vooral gehoord, onder andere in Westerbroek en Lewenborg, Groningen. Vermoedelijk gaat het ook nu om grotere groepen. Op 20 sep-

tember foerageren er onder andere tien in de nog ijle wegbeplanting van de Hoornse Meer, Groningen.

Hierna nemen de aantallen af. Doortrek wordt nog vastgesteld tot in december, onder andere in Haren, Hoogezand, Veendam, Winschoten, en Scheemda. Veelal gaat het om hoorwaarnemingen, enkelingen of groepjes van maximaal vijf. Er zijn nog enkele waarnemingen van grotere aantallen: circa 20 op 28 september in Hoogezand, 15-20 op 2 oktober bij Hefswal en tien op 19 oktober op het Esserveld in Groningen. Op enkele plaatsen, onder andere in Winschoten en Veendam, blijven tot in februari of maart 1994 vogels hangen. In Veendam zijn tot 28 februari maximaal zes zingende vogels aanwezig.

Doortrekverloop in 1994

De eerste Zwarte Mezen worden evenals in 1993 opgemerkt in de stad Groningen: op 11 september vier op het Selwerderhof. Tot 17 september zijn er uitsluitend waarnemingen uit de stad. Vanaf die datum komen er waarnemingen uit Noord-Groningen, onder andere van Lauwersoog, Oostum, Wehe den Hoorn en Pieterburen. Tot 23 september variëren de aantallen van twee tot zes per waarneming. Op 23 september trekken er acht tot tien door Eenrum, twee door Middelstum, tien door Oostum en zijn er circa 25 aanwezig bij de jachthaven van Lauwersoog. Op 24 september valt de top (weer in een weekend). Op de begraafplaats in Oosteinde vertoeven er circa 60 en over de Lauwersmeer trekken er 100-150 in verscheidene groepjes. Verder worden ze die dag gezien of gehoord in Groningen, Leek, Zuidhorn en Schaphalsterzijl. Op 25 september worden totaal enkele tientallen vogels gemeld van diverse plaatsen in de stad Groningen en twaalf in de Onnerpolder. Uit Veendam komt de melding van een groep van twaalf op 28 september. Tot ver in december worden nog Zwarte Mezen opgemerkt. Meestal gaat het om enkelingen of kleine groepjes. In de stad Groningen worden af en toe nog groepen van meer dan 20 opgemerkt, bijvoorbeeld op 10 oktober op het Esserveld.

Trekgedrag en trekrichting

Trekkende Zwarte Mezen doen, evenals andere mezesoorten en Goudhaantjes, een beetje stuntelig aan. Ze wekken niet de indruk dat ze in staat zijn in één ruk lange afstanden te overbruggen. In het open landschap van noord en oost-Groningen trokken ze dan ook veelal van "bosje naar bosje". Onder "bosje" wordt hier verstaan allerlei soorten terreintjes met beplanting, zoals tuinen, begraafplaatsen, bomenrijen, houtsingels en zelfs riet- en maisvelden. In de stad Groningen werden ze zelfs herhaalde malen aangetroffen in solitaire bomen in het centrum.

Door de "bosjes" verplaatsen de vogels zich al foeragerend naar de andere kant en vliegen vervolgens over het open landschap naar een volgend "bosje". De aangehouden trekrichting was over het algemeen west tot zuidwest. Alleen voor de 100-150 exemplaren die op 24 september 1994 in verschillende groepjes door de Lauwersmeer trokken werd een oostelijke trekrichting opgegeven.

De indruk bestaat dat de Zwarte Mezen in de ochtenduren de grootste haast hadden.

's Middags pleisterden de groepen op bepaalde plekken veel langer.

Groepsgrootte

Van zo'n 70% van de waarnemingen is de groepsgrootte bekend. De overige waarnemingen werden doorgegeven als: "gehoord", "enkele", "meerdere" of "groepje".

Tabel 1. Grootte van de doortrekkende groepen Zwarte Mezen

	1993 (n = 288)	1994 (n = 245)
groepsgrootte		
1	32%	22%
2-5	42%	47%
6-10	10%	19%
11-20	10%	6%
21-50	4%	3%
> 50	-	3%

De gemiddelde groepsgrootte bedroeg 6,0 in 1993 en 6,8 in 1994. De gemiddelde groepsgrootte lag in beide jaren het hoogst in de

topperiode. Zo leverde de tweede decade van september in 1993 een gemiddelde groepsgrootte op van 9,8 en de derde decade van september in 1994 9,3. Op de echte topdagen lag de gemiddelde groepsgrootte in beide jaren nog veel hoger. Er bestaat dus een duidelijk positief verband tussen treksterkte en groepsgrootte, wat ook in 1989 voor geheel Nederland werd vastgesteld (van Gasteren *et al.* 1992).

In de provincie Groningen worden Zwarte Mezen zelden in grote groepen worden gezien (Boekema *et al.* 1983). De invasiejaren wijken hier dus duidelijk vanaf. In 1993 en 1994 bestond respectievelijk 14 en 12% van de groepen uit tien of meer exemplaren.

Tabel 2. De grootste groepen Zwarte Mezen

18-9-93	35 begraafplaats Oosteinde.
18-9-93	45 Bierum
24-9-94	ca 60 begraafplaats Oosteinde

Groepssamenstelling

Op één uitzondering na (22 oktober 1994), bestonden voor zover bekend alle doortrekkende groepen uitsluitend uit Zwarte Mezen. Bij groepen die langere tijd op dezelfde plek aanwezig waren, was dit door de aanwezigheid van andere mezesoorten en Goudhaantjes, moeilijk meer te bepalen. Wel werd bij de oude eendenkooi in Hefswal en op de begraafplaats in Oosteinde gezien dat groepen Zwarte Mezen invielen, die zich al foeragerend verspreidden, en even later als homogene groep weer door vlogen.

Op 22 oktober 1994 echter werd in de Eemshaven massale doortrek vastgesteld van Pimpelmezen. In sommige groepen bevonden zich ook enkele Koolmezen en/of Zwarte Mezen. In totaal werden circa tien Zwarte Mezen gezien, maximaal twee per groep. De vogels kwamen van over zee en de meeste rustten enige tijd uit in de bosjes. Doordat alle andere groepen uit alleen Zwarte Mezen bestonden, lijkt het waarschijnlijk dat deze vogels een andere herkomst hadden.

Discussie

Omvang van de invasies

Zowel in 1993 als in 1994 lagen de aantallen, uitsluitend gebaseerd op losse waarnemingen, tussen 400 en 500 exemplaren. De werkelijke omvang van de invasies ligt waarschijnlijk vele malen hoger en zal mogelijk enkele duizenden bedragen.

Deze schatting is gebaseerd op de volgende veronderstellingen:

- ≡ een groot deel van de waarnemingen werd doorgegeven als "gehoord". Vooral in de topperiode bestonden deze groepen waarschijnlijk uit veel exemplaren. Dit werd ook een aantal keren vastgesteld bij groepen die eerst werden gehoord en later nog werden gezien, onder andere bij Hefswal en op de begraafplaats in Oosteinde. Bovendien lag de gemiddelde groepsgrootte in de topdecaden in 1993 en 1994 op resp. 9,8 en 9,3;
- ≡ op de topdagen waren slechts enkele waarnemers actief op slechts een paar plaatsen in noord-Groningen. Op al deze plekken werden Zwarte Mezen gehoord en gezien in grote aantallen. Het is dus zeer aannemelijk dat ook op andere plaatsen in Noord-Groningen grote aantallen aanwezig waren;
- ≡ er zijn in de resultaten geen gegevens verwerkt uit de broedgebieden. Op 19 september 1993 werden in en rond de broedgebieden in Westerwolde onder andere in de bossen rond Sellingen, Jipsinghuizen, Wollinghuizen, Harpel en Ter Wupping zeer veel Zwarte Mezen gehoord en gezien, zodat mag worden aangenomen dat ook hier sprake was van sterke doortrek.

Tijdstip van doortrek

Het verloop van beide invasies vertoont veel overeenkomsten, zij het dat de doortrekpiek in 1994 een week later viel dan in 1993. Hoewel de gegevens op een verzameling losse waarnemingen berusten en er sprake is van een weekend-effect, lijkt het duidelijk dat

de piek in 1993 in de tweede decade (rond 18 september) en in 1994 in de derde decade van september (rond de 24e) viel. Dit komt overeen met Cramp & Perrins (1993) die als piek voor dergelijke invasies de tweede helft van september tot eind oktober of begin november noemen. Dit is echter een vrij ruime periode die betrekking heeft op geheel Europa. Vergelijken we de invasies van 1993 en 1994 met vorige invasies in Nederland, dan zien we dat de piek vrij vroeg viel. Op trektelpost Noorderzanddijk bij Haren waar in 1985 regelmatig over het seizoen werd geteld, trokken de meesten door in de eerste week van oktober (eigen archief). In 1989 werd voor heel Nederland een tweetoppig doortrekverloop vastgesteld, waarbij beide pieken in oktober vielen (van Gasteren *et al.* 1992).

Dankwoord

Hierbij gaat mijn dank uit naar al degenen die regelmatig hun opvallende waarnemingen insturen voor de waarnemingenrubriek. Het blijkt maar weer dat ook aan de hand van deze losse waarnemingen een redelijk overzicht kan worden verkregen.

Literatuur

- Boekema EJ, P Glas & JB Hulscher 1983. De vogels van de provincie Groningen. Groningen.
- van den Brink H, J Furda, J van Klinken & K van Scharenburg, 1992. Vogelatlas van Groningen: een tijdsbeeld met trends vanaf 1850. Groningen.
- Cramp S & CM Perrins (Eds) 1993. The Birds of the Western Palearctic, Vol. 7. Oxford.
- van Gasteren H, K Mostert, H Groot & L van Ruiten 1992. De irruptie van de Zwarte Mees *Parus ater* in het najaar van 1989 in Nederland en NW-Europa. *Limosa* 65: 57-66.
- SOVON 1987. Atlas van de Nederlandse Vogels. Arnhem.

Anne van Dijk
Pop Dijkemaweg 102. 9731 BH Groningen